

Baş, M. F. (2014). Gerhard Kessler'in Türkiye'deki sosyoloji anlayışına katkısı. Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 28. Sayı, 2014/1, s.201-222

Gerhard Kessler'in Türkiye'deki Sosyoloji Anlayışına Katkısı

Muhammed Fazıl Baş*

Özet: Bu makale, Almanya'da Nazi iktidarının başlamasının ardından takibata uğrayan akademisyenlerden biri olup, aynı zamanda 1933 Üniversite Reformu vesilesiyle Türkiye'ye sığınan profesörler arasında da yer alan Gerhard Kessler'in Türkiye'de tanıttığı sosyoloji anlayışının Alman entelektüel geleneği içindeki köklerini ve Türkiye'deki etkilerini göstermeyi amaçlamaktadır. Makale boyunca Kessler'in biyografisi, etkilendiği Alman entelektüel geleneği, sosyoloji anlayışı ve bu anlayışın Türkiye'deki etkileri ele alınmıştır. Kessler'in sosyoloji anlayışı değerlendirilirken, 1930'lara kadar Türkiye'de hakim olan sosyoloji geleneği dikkate alınmış ve Kessler ile özellikle Ziya Gökalp arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Alman Tarihçi İktisat Okulu geleneği içinde yetişmiş bir isim olan Kessler'in sosyal politikacı kökenleri, onun sınıflı bir toplumun akademisyeni olmasının bir sonucudur. Kessler, Türkiye'ye geldikten sonra bir yandan Türkiye'nin sosyo-iktisadi yapısı üzerine çalışmalar ortaya koyarken, diğer yandan da Alman sosyolojisinin kurucu isimlerinde kökenini bulan ve sosyal ilişkiler teorisi olarak adlandırdığı bir sosyoloji yaklaşımını derslerinde işlemiştir. Kessler'in eserlerinde Almanya'daki sosyal liberalizmden neşet eden "hürriyetçi kolektivizm" diyebileceğimiz anlayışın içkin olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Gerhard Kessler, Sosyoloji, Sosyal Politika, Alman Tarihçi İktisat Okulu, Türkiye'deki Alman Profesörler

Gerhard Kessler's Contribution to the Sociological Understanding in Turkey

Abstract: This article aims to show the roots of Gerhard Kessler's understanding of sociology in the German intellectual tradition and also its influences in Turkey. Kessler was one of the academicians prosecuted in Germany right after the Nazi ideology had seized power, and was also among refugee-professors thanks to the 1933 Turkish University Reform. In the article, Kessler's biography, the German intellectual tradition he was influenced by, his understanding of sociology and also the influence of this understanding in Turkey have been covered. While evaluating Kessler's studies in Turkey, the sociological tradition in Turkey was taken into consideration and also comparisons were made between sociologies of Kessler and Ziya Gökalp. Kessler's main academic formation in social policy was a result of the fact that he was an academician of a class-based society. Following his arrival into Turkey, Kessler dealt with issues regarding the social structure of Turkey. Besides this, he lectured a sociological understanding based on, what he calls, the theory of social relations. His works presented also an approach of "liberal collectivism" which originated in social liberalism in Germany.

Keywords: Gerhard Kessler, Sociology, Social Policy, German Historical School of Economics, German Professors in Turkey.

* Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü ve Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, fazilbas@gmail.com. Yazar halen "Tarihçi İktisattan Sosyolojiye: Gerhard Kessler" başlıklı doktora tez çalışmasını sürdürmektedir.

“İlim, hayatın yardımcısıdır.”
Gerhard Kessler

1930’lu yıllar, Türk sosyolojisi için bir geçiş dönemi olarak kabul edilebilir. Bunun birkaç sebebi vardır. Türkiye’de sosyoloji denince kurucu olarak ilk akla gelen isim olan Ziya Gökalp’in çalışmaları siyaset merkezli olmuştur. Aslında İkinci Meşrutiyet entelektüellerinin genel karakteristiğini yansıtan bir isimdir Gökalp. Öncelikle İmparatorluğun kurtarılmasını amaçlar fakat bunu modern düşüncelerin izinden giderek gerçekleştirmeye çalışır. Gökalp’in ve dönemin diğer isimlerinin “kurucu” olarak değerlendirilebilecek yönü buradadır. Bir anlamda “yeni” olan düşünce “kurucu” vasfını da taşıyacaktı. Cumhuriyetin ilanı ile de bu vasıf asıl yerini bulmuş olacaktır. Fakat Cumhuriyetin ilanını takiben, Türkiye’nin siyaseten bir karara varmış olması, sosyolojideki tartışma ortamını da bir anlamda geri plana itmiştir. 1924’te Gökalp’in ölümünün ardından onun yerini dolduran Mehmet Emin Erişirgil ve Mehmet İzzet gibi isimler, onun başlattığı Durkheimcı sosyolojinin takipçisi olmuşlar, bu konumu farklı Batılı felsefe ve sosyolojilerden aktardıkları parçalarla da kısmen zenginleştirmişlerdir. Fakat Gökalp’in üstüne yeni bir “sistematik” düşüncenin ortaya çıktığını iddia etmek güçtür.

1930’lu yıllara Türk sosyolojisindeki bu nispeten durgun hava içinde varılmıştır. Bir anlamda Gökalp’ten sonra Cumhuriyet inkılapları ile düşünce arasında tam bir korelasyon söz konusu değildir. 1930’ların ise Cumhuriyetin kendisini ideolojik olarak tanımlamaya başladığı yıllar olduğunu görürüz. Aynı zamanda bu ideolojik tanımlamayı destekleyen yeni kurumlar tesis edilir. İlk akla gelen Türk Tarih Tetkik Kurumu (1931) ve Türk Dil Tetkik Kurumu’nun (1932) kurulmasıdır. Bu iki adımı destekleyen üçüncü bir adım ise 1933 yılında Darülfünun’un kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi’nin tesis edilmesidir. Bu üçüncü adımda tasfiye niteliği daha fazla öne çıkmaktadır. İstanbul Üniversitesi’nin kuruluşuna eşlik eden bir diğer gelişme ise Almanya’dan ayrılmak zorunda kalan hocaların Türkiye’ye gelmeleridir. Türkiye’ye gelen bu hocalar arasında Türk sosyolojisine farklı bir cepheden katkıda bulunmuş¹ bir profesör, yani Gerhard Kessler de bulunmaktadır. Aslen sosyal politikacı olan Kessler’in sosyolojimiz açısından en önemli özelliğinin o güne kadar Durkheimcı Ziya Gökalp sosyolojisi etkisi altında olan Türk sosyolojisine Alman sosyolojisini, özelde ise Max Weber, Ferdinand Tönnies ve Werner Sombart gibi isimleri *tanıtması* olduğu belirtilmektedir. (Ülgener, 1939;

¹ Bu hocaların Türkiye’ye gelişinde herhangi bir kriter bulunmamaktadır. Hatta daha önceden sınırlı sayıda hocanın gelmesi öngörülürken, daha fazla Alman hocanın Almanya’dan ayrılmak zorunda kalması sonucu bu sayı artmıştır. Yani Kessler’in Türkiye’deki varlığı ve Darülfünun’la birlikte sosyoloji kürsüsü ortadan kalkmasına rağmen kendisine bir sosyoloji profesörlüğü kadrosu bulabilmesi şartların gereği olarak şekillenmiştir. Bkz. Dölen, 2010.

Çelebi ve Kızılçelik, 2008, s. 392) Burada tanıtmak fiilini vurgulamamızın sebebi, Kessler'in sosyoloji teorisi üreten bir isim olmamasıdır. Bunun yerine "tanıtma" işlevi ile sosyolojimizin görgüsünün artmasına katkıda bulunmuş, 1920'lerde olduğu gibi sistematik bir sosyoloji düşüncesi ile karşılaşmadığımız 1930'ların en başta belirtildiği üzere bir "geçiş" dönemi olmasında başat rollerden birini üstlenmiştir.²

Kessler'e dair yapılan değerlendirmelerde kabul gören bu yorumlar doğru olmakla beraber, sosyoloji nezdinde onun yaptığı katkıları da sınırlı görmeyi beraberinde getirmektedir. Halbuki Kessler'in katkılarına, faaliyet alanının esnekliğine binaen biraz daha geniş bir açıdan bakmakta fayda vardır. Kessler'in Türkiye'deki çalışmalarının mahiyetini anlayabilmek için, onun biyografisini, yetiştiği Alman entelektüel ve siyasi iklimini, Türkiye'de tanıttığı sosyoloji anlayışını ve bunun 1930'lara kadar ülkemizde hakim olan sosyoloji anlayışı karşısında konumlanışını incelemek gerekmektedir. Dolayısıyla bu makalede söz konusu maddeler ele alınacak ve bunların birbirleriyle ilişkili olarak ortaya koydukları toplam durum üzerinden Kessler'in Türkiye'deki sosyoloji anlayışına ve çalışmalarına katkısı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Kessler'in Hayatı³

Tam ismiyle Gerhard August Paul Bartholomäus Kessler, 24 Ağustos 1883 günü Doğu Prusya'da bulunan Groß-Wilmsdorf'da dünyaya gelmiştir. Babası Hans Kessler, Evangelik bir papazdır ve Kessler'in doğumundan kısa bir süre sonra Berlin'de önemli bir pozisyona atanacaktır. Burada babasının Kessler üzerinde en belirgin iki etkisi önplana çıkmaktadır: Kessler de ömrü boyunca Evangelik inancını sürdürecektir ve bunun düşünsel ve pratik karşılıkları da hayatında görülecektir. Aynı zamanda babasının Berlin'deki pozisyonu gereği evleri sık sık devlet ricali tarafından ziyaret edilecek, Kessler de bu atmosferi solumuş olacaktır.

Berlin'deki lise döneminin ardından, 1901-1907 yılları arasında süren üniversite hayatını Almanya'daki "akademik özgürlük" (*Akademische Freiheit* ya da *Wissenschaftsfreiheit*) sayesinde Berlin ve Leipzig'de diğer birçok Alman entelektüel gibi farklı disiplinlerden dersler alarak geçirir. Bunlar arasında coğrafya, tarih ve iktisat bulunmaktadır. Bu dönemde aynı zamanda Almanya'da

² Ziya Gökalp sonrasında Türkiye'de sistemli bir sosyolojinin ortaya çıkması (ki bunu Gökalp sonrasında sosyoloji-siyaset arasında Gökalp'in yaptığı gibi direkt bir ilişki kurulmaması ile bağlantılandırabiliriz), ortaya konan sosyolojik çalışmaların daha çok tanıtma işlevine sahip olmasını ortaya çıkarmış, bu da 1940'larda Hilmi Ziya Ülken'in çalışmaları ile güçlenen İstanbul Sosyoloji Kürsüsü ile Ankara Sosyoloji Kürsüsü'ne kadar bir geçiş dönemi yaşanmasını beraberinde getirmiştir. 1930'lardaki bu geçiş dönemi ve tanıtma işlevi ile ilgili olarak, İstanbul Üniversitesi Hukuk ve İktisat Fakülteleri mecmuaları ile birlikte, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun *İş* dergisi de incelenebilir.

³ Kessler'in hayatı ile ilgili bilgiler için şu kaynaklara başvurulmuştur: Kessler, 1951b; Lamprecht ve Morgenstern, 2010; Tuna, 1963 ve Hänlein, 2006.

faaliyet gösteren önemli öğrenci birliklerinden biri olan Alman Öğrenciler Birliği (*Verein deutscher Studenten*) üyesi olan Kessler'in üzerinde, bu örgütün kurucularından Freidrich Naumann'ın (1860-1919) kalıcı bir etkisi olmuştur. Kessler daha sonraki yıllarda Naumann'ın siyasi fikirlerini takip edecek, kurduğu partiler içinde zaman zaman fiili olarak yer alacaktır.

Kessler, 1905 yılında tarih dalında Romalı general Germanicus Julius Caesar Cladianus üzerine *Die Tradition über Germanicus* başlığı altında hazırladığı çalışmasıyla doktorasını verdikten sonra, tamamen sosyal politika alanına yönelmiş görünmektedir. Bu dönemde özellikle Alman Tarihçi İktisat Okulu'nun ikinci kuşağına mensup iktisatçılardan Karl Bücher (1847-1930) ile yakın temas halinde olduğu görülmektedir. Bücher'in danışmanlığında Sosyal Politika Derneği (*Verein für Sozialpolitik*) için Almanya'daki işveren birlikleri üzerine bir rapor hazırlar. Bücher ile olan ilişkisi ve özellikle de işveren birlikleri konusu, Kessler'in sosyal politika çalışmaları içinde belirleyici konumda olacaktır. 1907 yılında gönüllü olarak askere yazılan Kessler, 1908 yılında askerden döner. Dönüşte Kessler'in yine sosyal politikaya eğilip, bilimsel çalışmalarının ve saha araştırmalarının sürdüğünü görüyoruz. Bir yandan Friedrich Naumann'ın asistanlığını yürütürken, diğer yandan 1908-1910 arasında Sosyal Reform Topluluğu'nun (*Gesellschaft für Soziale Reform*) Berlin'deki yöneticiliğini üstlenir. Aynı zamanda Topluluk'un yayın organı olan *Soziale Praxis*'in yönetiminde yer alır.

1911'den itibaren yeniden akademik hayata girdiğini görüyoruz. İşveren birlikleri üzerine yeni bir çalışmanın ardından, Jena Üniversitesi'nde kendisine kadro bulur. Burada sosyal politika ve iktisat üzerine dersler verir. Fakat 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine 27 ay boyunca Fransa cephesinde yer alır. Savaşın son iki yılında ise Romanya cephesinde idari işlerde yer alacaktır.

Savaş sonrasında Jena'daki görevine geri dönen Kessler'in ilgisi, söz konusu süreçte büyük bir yıkım yaşandığı için sosyal ve iktisadi olarak Almanya'nın "yeniden inşasına" yönelir. Hem üniversitedeki derslerine devam eder hem de sahada yoğun çalışmalar içinde yer alır. Bunların en önemlilerinden biri Jena'da işçi yerleşimleri için kurulan yapı kooperatifidir. 1920'li yıllar boyunca büyük çapta kitaplar yayımlamak ve teori üretmek yerine, somut meselelere dair çok sayıda makale yazmış ve konuşma yapmıştır. Özellikle sosyal düzeyde aşağı tabakada yer alan kesimlerin (fabrika işçileri, garsonlar gibi) içinde yaşadığı şartlar, kurdukları sosyal ilişkiler üzerinde fazlasıyla durmuştur. Kessler'in bir akademisyen olarak kendisini, sınıflı bir toplum içindeki farklı sınıflar arasındaki denge ve barışı bir adalet ve ahlak *ethosu* etrafında sağlamaya çalışmakla vazifeli gördüğü söylenebilir.⁴

⁴ Kessler'in akademisyenin sosyal konumu üzerine yaptığı bir değerlendirme için bkz. Kessler,

Kessler savaş dönüsünde, Friedrich Naumann, Max Weber gibi Almanya'da sosyal (ya da sol) liberal olarak tanımlanan siyasal görüşün temsilcilerinin kurduğu Alman Demokratik Partisi'ne (*Deutsche Demokratische Partei* – DDP; daha sonradan Devlet Partisi / *Deutsche Staatspartei* – DStP adını alacaktır) üye olmuştur. 1920'lerin sonundan itibaren gerginleşen siyasi ortam içinde ise, siyasi bir figür olarak da daha fazla söz alma gereği hisseder. 1930'ların başında bir gazetede kendi siyasi görüşlerini gösteren, aynı zamanda direkt olarak Adolf Hitler ve partisini hedef alan bir yazı dizisi yayımlayacaktır. Bu yazıların sonucu, dersinin basılması, Nazilerin iktidara gelmesinin ardından üniversiteden ayrılmak ve kaçak hayatı yaşamak zorunda kalması olacaktır. Kendisini "politik orta"⁵ konumlayan Kessler'in bu yazılarında (Kessler, 1933) Weimar anayasasının sunduğu demokratik ilkelere yaslanarak sosyal bir devlet görüşünü savunduğu görülür. Bu yazılar, Kessler'in bilim adamı ve siyasi yönlerinin her zaman bir arada düşünülmesi gerektiğine dair izler taşımaktadır.

Kessler'in bu dönemdeki zor hayatı, eski öğrencilerinden Fritz Neumark'ın⁶ durumunu öğrenmesi ve o sıralarda Almanya'dan ayrılmak zorunda kalan hocaların da Türkiye'ye gelmesi imkanının doğması ile bir anda değişecektir. Türkiye ile yapılan yazışmaların olumlu sonuçlanmasıyla 1933 yılının sonunda Türkiye'ye gelen Kessler, artık yeni bir hayata başlayacaktır. Türkiye'de önce Hukuk ve Edebiyat Fakülteleri'nde, daha sonradan ise İktisat Fakültesi'nde sosyoloji, sosyal politika, komün bilgisi, iktisat gibi çok çeşitli dersler vermiştir. İktisat Fakültesi Kütüphanesi'nin kurulmasında kitap fişlerini bizzat yazacak kadar yoğun bir emeği vardır. *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nın ilk sayısını Fritz Neumark'la birlikte hazırlar. Kessler bunların dışında üniversitede ve üniversite dışında (özellikle işçilere yönelik) çeşitli konferanslar vermiştir. Aynı zamanda çeşitli kanunların, mevzuatların, yönetmeliklerin hazırlanması konusunda bakanlıklara ve kurumlara danışmanlık yapar. Kessler Türkiye'de yılları boyunca birçok bölgeyi de bizzat gezerek buralara dair raporlar hazırlamıştır.

Darülfünun'un kapatılmasının ardından, sosyoloji bölümü de ortadan kalkmıştır. Fakat Kessler'in Türkiye'ye gelecek olması üzerine üniversitede bir profesörlük bir de profesörlük namzedi kadrosu açılır. Bu kadrolara Kessler ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu getirilecektir. Kessler ve Fındıkoğlu'nun yollarının bu şekilde rastlaşması, uzun yıllara yayılan bir hoca-talebe ve iş arkadaşlığı ilişkisini de beraberinde getirir. Özellikle Fındıkoğlu'nun çıkardığı *İş* dergisinin-

1930. Bu metin, Kessler'in 13 Ekim 1929 tarihinde doktorların toplumsal rolü ve işçilerle ilişkisi üzerine yaptığı konuşmayı ihtiva etmektedir.

⁵ Politik orta, siyasi yelpazede Kessler'in kendini konumladığı yer olarak belirmektedir. Aşırı sağ ve soldan uzakta, köylü, işçi ve işvereniyle toplumun üretici güçlerine dayanan, fakat devlet ile halk arasında ve farklı sınıflar arasında kurulacak dengeli bir toplumu arzulayan siyasi konumdur.

⁶ Fritz Neumark'ın Kessler üzerine ilk izlenimlerine dair bkz. Neumark, 2006, s. 46 vd.

de Kessler'in de sık sık yazdığı görülür. Kessler'in verdiği derslerin, anlattığı konuların çoğu Türkiye'de hem öğrenci hem de kamuoyunun karşısına ilk defa çıkmaktadır. Bu sebeple, Kessler'in derslerinde tutulan notlardan *İçtimaiyata Başlangıç*, *İktisat Tarihi*, *Sosyal Sigorta*, *Komün Bilgisi*, *Kooperatifçilik*, *İçtimai Siyaset* kitapları hazırlanıp basılmıştır. Kessler'in 1930'larda Almanya'da da birçok kitabının çıktığı görülmektedir. Almanya'dan ayrılmadan hemen önce soy bilimi (*Genealogie*) ile iktisat ilişkisine eğilmeye başlayan Kessler'in, soy bilimine dair çeşitli çalışmaları bu dönemde Almanya'da basılır. Yahudilere ve farklı ırklara karşı yoğun baskı uygulandığı bir dönemde Kessler'in bu çalışmaları dışarıdan sanki Nazi rejiminin ayrımcılık politikasını destekliyor gibi bir izlenim verebilir, halbuki Kessler'in çalışmalarının tam tersi bir istikamette, özellikle Yahudilerin nasıl Almanlaştığına işaret ettiği görülmektedir.⁷

Kessler'in Türkiye'ye gelişini takip eden yıllarda özellikle sosyoloji derslerinin ön plana çıktığı görülmektedir. 1940'lı yıllarda ise daha çok sosyal politika meselelerine yoğunlaşmıştır. Bunda, 1938'den sonra Kessler'in Edebiyat Fakültesi'ndeki derslerini bırakarak, buradaki sosyoloji kürsüsünü tamamen Hilmi Ziya Ülken'e terk etmesi ve Fındıkoğlu'nun da aynı dönemde sosyoloji dersleri vermesinin etkisi olduğu söylenebilir. Artık Edebiyat ve İktisat Fakültesi sosyoloji bölümleri arasında da bir fark oluşmaya başlayacaktır.

Kessler'in sıkıntıları aslına bakılırsa Türkiye'de de sona ermez. Kessler'in 1913 yılındaki evliliğinden dört çocuğu olmuştur fakat Nazi rejiminin iktidara gelmesinin ardından aile adeta dört bir yana dağılır. Karısı da 1944'te Almanya'da hayatını kaybeder. Türkiye'de, ailesinden uzakta, öğrencilerinin ve Alman meslektaşlarının oluşturduğu ortamı paylaşmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra yapılan yazışmaların ardından 1951 yılında Göttingen Üniversitesi'nde ders vermeye başlar. 1954 yılında Büyük Federal Hizmet Nişanı alan Kessler, 1958 yılında artık ders veremeyecek kadar yaşlanmıştır. 14 Ağustos 1963 günü ise Kassel'de bir huzurevinde hayata gözlerini yumar.

Almanya'da Bir Sosyal Politikacı

Gerhard Kessler'in bir bilim adamı, sosyal politikacı, sosyoloji hocası ve hatta siyasi bir figür olarak portresi çizilmeden önce, onun nasıl bir düşünce geleneği içinde yer aldığını ortaya koymak gerekmektedir. Bu noktada, Kessler'in eserlerinin ortaya koyduğu içerik ve metodolojik yaklaşımların ve içinde bulunduğu ilişkilerin, onun Alman Tarihçi⁸ İktisat Okulu'nun bir mensubu⁹

⁷ Kessler'in soy bilimi ile ilgisi, öncelikle ailesinin geçmişine duyduğu ilgiden kaynaklanmaktadır. Öncelikli soy bilimi çalışmaları da ailesinin önceki kuşaklarının yerleşik olduğu Doğu Prusya bölgeleri üzerine olmuştur. Bkz. Kessler, 1951b, s. 34.

⁸ Tarihçi ile burada tarihe yapılan özel vurgu kastedilmektedir. Çoğu zaman Tarihçi İktisat Okulu'nu tanımlamak için "tarihselci" kavramı da kullanılabilir. Tarihselciliğin, daha özel bir metodolojik karşılığı olduğu düşünülerek bu kullanımdan kaçınılmıştır.

⁹ Kessler'in ismi genelde Alman Tarihçi İktisat Okulu'na mensup isimler arasında geçmemekle

ya da takipçisi şeklinde değerlendirilmesine izin verdiği görülmektedir. Tarihçi Okul, Almanya'da genel itibarıyla üç kuşağa dağılmış bir şekilde ele alınan, merkezinde temelde metodolojik bir ayrışma barındıran bir iktisadi yaklaşım ifade etmektedir. Fakat esasında Tarihçi Okul'un beslendiği kaynaklar ve etki alanları, iktisat disiplininin çok daha geniş bir alanı kaplamaktadır. Bu genişlik de onu Almanya'ya özgü bir düşünce silsilesinin içine yerleştirmiştir.

Tarihçi İktisat Okulu'nun temelleri, 1840'lardaki İngiltere menşeli klasik iktisat doktrinlerinden bir ayrışmaya dayanmaktadır. Kant felsefesinden, Alman romantizminden ve 18. yüzyılda filizlenen Herder, Ranke gibi isimlerle, Tarihçi Hukuk Okulu ile olgunlaşan tarihçi anlayıştan beslenen Tarihçi İktisat Okulu, temelde evrensel iktisat yasalarını, tamahkâr insan doğasının tek belirleyici iktisadi prensip olarak kabul edilmesini ve metodolojide tümdengeliyi reddederek bunların karşısına zamanı ve mekanı esas alan bir anlayış koyuyordu. Buna göre evrensel yasa diye bir şey yoktur, bütün iktisadi ilişkiler kendi bağlamına göre özgün olarak şekillenmektedir. İktisatçının işi, farklı coğrafyalardaki farklı iktisadi ilişkileri belirleyip karşılaştırarak analogiler oluşturmaktır. Ayrıca iktisadi ilişkileri belirleyen tek faktör olarak insanın doğasını görmek mümkün değildir. İktisadi ilişkiler, insanın içinde yaşadığı sosyal çevre, coğrafya, iklim, kültür, din, siyasi yapı ilh. çok çeşitli faktörler tarafından belirlenmektedir. Böylece akıl ve irade sahibi insanın yaratıcı gücü ön plana çıkarılmaktadır. Son olarak da, metodolojik açıdan evrensel yasalara dayanan tümdengelim ile soyut çıkarsamalar yapmaktansa, tarihçi-ampirik araştırma sonucu elde edilen somut verilerden hareket eden tümevarım yöntemi esas alınmalıdır.

Tarihçi İktisat Okulu'nun belirlediği bu ilkeleri okulun ikinci kuşağı pratiğe geçirmiştir. Fakat bu onları tanımlamaya yeten tek durum değildir. Gustav Schmoller, Lujo Brentano, Karl Bücher ve diğer isimler, bir yandan yukarıda belirtildiği üzere Brentano'nun adlandırdığı şekliyle "gerçekçi-ampirik" araştırmalara dayanan tarihsel monografiler üretirken, bu monografilerin çıkış noktası, 19. yüzyılda bütün Avrupa'nın yanı sıra Almanya'yı da etkisi altına alan "sosyal mesele" (İng. *social question*, Alm. *soziale Frage*) olmuştur. Bunu dikkate alan ikinci kuşak, yeni birleşen Alman İmparatorluğu'nun sosyal politikalarını etkileyerek sosyal reformlar¹⁰ gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla 1873 tarihinde Sosyal Politika Derneği'ni kurmuştur. Dernek 1880'lerden sonra bu hedefinden uzaklaşsa da, dernek çatısı altında çok sayıda tarihsel

birlikte bir kaynaktan ondan Tarihçi Okul'un genç kuşağının kurduğu Sosyal Politika Derneği'nin bir üyesi ve Tarihçi Okul'un dördüncü kuşağının mensubu olarak bahsedildiği görülmektedir. Bkz. Lindenlaub, 1967, s. 11-14.

¹⁰ Burada yan yana andığımız "sosyal politika" ve "sosyal reform" kavramları çoğu zaman iç içe geçen uygulamalara işaret etmekle beraber kapsamaları farklıdır. Biz burada "sosyal politika" ile yasalar aracılığıyla alt sınıfların (özelde işçilerin) hayat ve iş koşullarının iyileştirilmesi ve garanti altına alınması sürecini kastediyoruz. "Sosyal reform" ise bundan daha geniş bir alanı kapsamaktadır ve iktisadi ve sosyal ilişkilerin daha hakkaniyetli bir toplum oluşturulmak istenmesi sebebiyle yeniden düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Sosyal politika (*Sozialpolitik*), sosyal reform (*Sozialreform*) ve sosyal güvenlik (*soziale Sicherung*) kavramlarına dair bir tartışma için bkz. Erik Boettcher, 1957, s. 1-24.

monografi, ampirik araştırma ve anket yapılmaya devam etmiştir. 1890'dan itibaren ise, Bismarck'ın şansöyeliğinin bittiği ve Almanya'da sanayileşmenin en yüksek seviyelere ulaştığı dönemde, yeni sosyal politika ve reform arayışları çerçevesinde Evangelik Sosyal Kongre, Sosyal Reform Topluluğu gibi sosyal politika ve reform üretme ve önermeye önem veren kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Bunlarda ön plana çıkan iki hedeften söz edilebilir: 1) *sosyal meseleye* dair araştırmalar yapıp Almanya'nın o günkü sosyal-iktisadi durumunu ortaya çıkarmak, 2) işçilerin özellikle kooperatifler aracılığıyla "kendine yardım" (*Selbsthilfe*) ilkesini devreye sokabilmesi ve devletin gerekli sosyal politikaları geliştirmesi için çabalamak. Bu anlamda, bu kuruluşlar içinde çeşitli siyasi yönelimler olmakla beraber, sosyal liberal düşüncenin merkezde durduğu görülmektedir.

Tarihçi İktisat Okulu'nun üçüncü kuşağını oluşturan Max Weber, Werner Sombart ve arkadaşlarının da bir yandan özellikle 1890'larda sosyal politika ve reform üzerine çalıştıkları ve ampirik araştırmalar yürüttükleri, diğer yandan ise ikinci kuşağı oluşturan isimlerle iki yönlü bir yöntem tartışması içine girdikleri görülmektedir. Öncelikle, ikinci kuşak tarihsel-ampirik araştırmaları ve tümevarım yöntemini o kadar merkeze almıştır ki, buna muhalif olmamalarına rağmen bir iktisat teorisi oluşturmak mümkün olmamıştır. Özellikle Gustav Schmoller ancak yeterli ampirik veri elde oluştuktan sonra bir teori kurmanın mümkün olacağını belirtmektedir. Bunda iktisadi daha olgunlaşmamış bir disiplin olarak görmesinin de rolü vardır. Halbuki Avusturya Marjinalist İktisat Okulu'nun kurucusu Carl Menger ile 1880'lerde yaptıkları yöntem tartışmasında, elde yeterli veri olsa bile teorinin nasıl kurulacağı belirsiz kalmıştır. Schmoller aslında bu durumun aşılmasına yönelik ışığı Dilthey'da görmüştür ama bu sadece bir değini olarak kalmıştır. Schmoller'in bir anlamda yarım bıraktığı (ya da tamamlamaya niyetlenmediği) bu işi Max Weber sonuçlandıracaktır. Wilhelm Dilthey ve sonrasında Wilhelm Windelband ve özellikle de Heinrich Rickert'in Neo-Kantçı etkileriyle, Weber ampirik veri ve teori arasındaki ilişkiyi "ideal tipler" oluşturmak suretiyle yeni bir aşamaya geçirmiştir (bkz. Ünsaldı ve Geçgin, 2013, s. 145). İkinci mesele ise, sosyal araştırmalarda değer bağımlı olup olmama meselesidir. Weber bu konuda da, Schmoller ve arkadaşlarının sosyal reform merkezli ve etik bir iktisat anlayışını savunan yaklaşımları karşısında, değer yargılarından bağımsız bir bilimin yapılması gerektiğini savunmuştur (bkz. Weber, 2012). Genelme yapıp teori kuran ve değer yargılarından bağımsız bir sosyal bilim olup olamayacağına ilişkin bu iki tartışma aynı zamanda Almanya'da sosyolojinin kurulabilmesinde etkili olmuştur.

Max Weber ve arkadaşlarının sosyolojiye giden yolda yaptıkları bu müdahalelerin ötesinde, Tarihçi İktisat Okulu'nun sosyolojiyi nasıl hazırladığı

sorusu da ayrıca sorulmalıdır. Buradaki kilit nokta, 18. yüzyılın ikinci yarısı ve özellikle de 19. yüzyılda “sosyal” olarak nitelenen ayrı bir alanın ortaya çıkmasındadır. Söz konusu yüzyıllarda başlayan “büyük dönüşüm”, bu dönüşümü anlama ve düzenleme isteğini beraberinde getirmiştir. Nasıl ki Fransa’da Saint-Simon ve Auguste Comte’un sosyolojiyi inşa çabaları sosyal kontrol altında tutma güdüsü barındırıyorsa, Almanya’da da bu güdüyü temel olarak taşıyan grup Tarihçi İktisat Okulu olmuştur. Tarihçi İktisat, 18. yüzyılda merkezi iktidarın toplum üzerindeki hakimiyetini pekiştirmeye dönük çabalarının bir neticesi olarak ortaya çıkan kameralizmin (ya da kameral bilimlerin; *Kameralwissenschaften*) varislerinden biri olarak, İngiltere’de kendini yalnızca pazarla sınırlandıran klasik iktisat anlayışının tersine bütün bir kültür sahasını da ilgi alanı sayması sebebiyle bir kültür bilimi (*Kulturwissenschaft*)¹¹ olarak ortaya çıkıyordu. Almanya’da öğrencilerin kendi tercihleri doğrultusunda farklı alanlardan istedikleri dersleri takip edebilmelerinin önünü açan akademik özgürlük altında, çok farklı disiplinlerden beslenerek yetişen akademisyen kuşaklarının, sosyal’i (ve sosyal meseleyi) merkeze alarak inşa ettikleri iktisat-tan¹² sosyolojiye yol bulmaları bu sebeple çok zor olmamıştır.¹³

Gerhard Kessler, kuşak olarak Weber’lerin de sonrasında yer almakla beraber, bilimsel çalışma alanı olarak Tarihçi İktisat Okulu’nun ikinci kuşağının bir devam ettiricisi olarak görünmektedir. Daha doğrusu Kessler, 1907’de çıkan ilk kitabından Almanya’dan ayrılmak zorunda kaldığı 1933 yılına kadar sosyal politikacı vasfı ile öne çıkmıştır. Bu dönem içinde Kessler’in teorik çalışmalara imza atmaktan ziyade pratik çalışmalara önem verdiği, yeri geldiğinde işçiler için kooperatiflerin kurulmasında bizzat rol aldığı görülmektedir. Bu nokta dahi teori-pratik ayrımında onun ikinci kuşağa daha yakın olduğuna işaret etmektedir. Bunun ötesinde Kessler Almanya’da 1900’lerin başında sosyolojinin kuruluşunda ortaya çıkan tartışmalardan ziyade sosyal politika meselelerine odaklanmıştır. Kessler, Sosyal Politika Derneği, Evangelik Sosyal

¹¹ Kültür bilimleri vurgusu özellikle Rickert’te mevcuttur. Tabii bilimlerle sosyal bilimler arasındaki ayrımı daha psikolojik bir temelde kuran Dilthey ise “tin bilimleri” (ya da manevi bilimler, *Geisteswissenschaften*) terimini kullanmıştır.

¹² Almanya’da iktisat karşılığı kullanılan kelimeler *Volkswirtschaft* ve *Nationalökonomie*’dir. İlki birebir kelime karşılığı olarak halk “iktisadı”, politik ekonominin karşılığı olarak kullanılan ikincisi ise “milli iktisat” anlamına gelmektedir. İktisat, bu farklı kavramlaşmalar içinde, Almanya’da 19. yüzyıl boyunca bir inşa sürecinden geçmiştir. Önceleri klasik iktisattan faydalanmakla beraber, daha sonra bu anlayıştan uzaklaşarak Almanlara özgü bütün maddi ve manevi kültürden faydalanan bir anlayışa doğru evrilmiştir. Dolayısıyla 19. yüzyılda Almanya’da iktisat denildiği zaman bu genişliğin anlaşılması gerekmektedir. Bu genişlik aynı zamanda iktisattan sosyolojiye geçişi de mümkün kılmaktadır.

¹³ Almanya’da sosyoloji niçin akademik bir disiplin olarak bu kadar gecikti sorusu sorulabilir. Almanya’daki akademik ortam, Almanya dışındaki sosyoloji geleneklerinden habersiz değildir, fakat bu geleneklerin sosyolojiyi bir tabii bilim olarak kurması, sosyal bilimlerde manevi bilim (*Geisteswissenschaft*) eğilimine sahip Almanlar için sosyolojiden uzak durmalarına sebep olmuş görünmektedir. Gustav Schmoller’in sosyoloji ile ilgili bu yönde bir değerlendirmesi için bkz. Schmoller, 1888, s. 302.

Kongre, Sosyal Reform Topluluğu gibi sosyal politika ve reformların gerçekleştirilmesi ve bu yolda bilimsel araştırma yapılması için kurulmuş bulunan kurumların hepsinin içinde yer almış olmakla, sosyal politika ile güçlü bir bağ kurmuş gözükmektedir. Max Weber ile aynı partinin (DDP) üyesi olması da, bu noktada Weber gibi sosyolojiye kaymasını sağlamamıştır. Sosyoloji ile ilişki kurabilmek için o dönemdeki yöntem tartışmalarının içinde yer almak, teorik bir bakış açısına da sahip olmak gerektiği anlaşılmaktadır. Fakat Kessler'de hiçbir dönem bu yönde bir çaba gözlenmez. Hatta Kessler'in yaptığı çalışmalara bakıldığında Weber'in değer yargılarından bağımsız bir bilim anlayışını sahiplenmediği ve etik bir iktisat anlayışını sürdürdüğü görülmektedir.

Türkiye'de Bir Sosyoloji Hocası

Almanya'daki sosyal politikacı kimliğine rağmen Kessler, Türkiye'ye geldikten sonra sosyolojiye mesafeli ve sadece sosyal politikaya odaklı bir akademisyen olmamıştır. Tam tersine, Türkiye'de yaptığı çalışmalarda sosyoloji öğretimine ağırlık verdiği söylenebilir. Kessler Almanya'daki sosyal politika araştırmaları açısından ikinci kuşak Alman Tarihçi Okulu'na yakın olduğu kadar, Türkiye'deki sosyoloji öğretimi açısından da üçüncü kuşağa yakındır. Daha doğrusu Türkiye'de verdiği sosyoloji derslerinde doğrudan Tarihçi Okul'un üçüncü kuşağına denk düşen ve Alman anlamacı sosyoloji geleneğini oluşturan Max Weber, Werner Sombart, Ferdinand Tönnies ve Georg Simmel gibi isimlerden faydalandığı görülmektedir.

Almanya'daki çalışmaları sosyal politika ağırlıklı olmakla beraber, Kessler'in daha sonradan, *İçtimaiyata Başlangıç* kitabının sonunda bu çalışmalarının bir kısmını sosyolojik çalışmalar olarak nitelediği görülmektedir. Bu listenin içinde 1907'de işveren birlikleri üzerine olan çalışması ve 1930'larda yazdığı soy-bilim üzerine eserleri¹⁴ de bulunmaktadır. Bu durumda Kessler'in kendi sosyal politika çalışmaları (anlayışı) ile sosyoloji arasında bir geçişlilik olduğu söylenebilir. Kessler'in sosyoloji anlayışı ele alınırken bu nokta da dikkatten kaçmamalıdır.¹⁵

Kessler'in Türkiye'de öğrettiği sosyoloji anlayışını yansıtan ilk eseri, sosyoloji ders notlarından oluşan kitabı *İçtimaiyata Başlangıç*'tir. Kessler'in ders notlarından ortaya çıkan bu ilk kitap nispeten daha küçük çaptadır (1934, 128

¹⁴ Söz konusu soy-bilim çalışmaları arasında, Almanya'daki Yahudilerin ya da Yahudilikten Hıristiyanlığa geçen ailelerin soyadları, Eski Doğu Prusya'daki Salzburglu ailelerin soyadları, Wilhelm Wundt'un soyağacı gibi konuları ele alan eserler bulunmaktadır. Nazilerin iktidarda olduğu bir dönemde Kessler'in Yahudi soyadları üzerine çalışması ilginçtir, fakat şüphesiz Kessler ırkçı bir motivasyonla yaklaşmamaktadır konuya. O meselenin daha çok iktisadi taraflarıyla ilgilidir, bunun haricinde hangi ırktan olursa olsun "Almanlığa" katkı yapan herkesi Alman olarak kabul eder. Kessler'in Salzburg'a ilgisi ise atalarının bu bölgede yaşaması sebebiyledir.

¹⁵ Kessler, 1934'te yayımlanan ilk ders notlarında sosyal politikayı, "tecrübi ya da ameli sosyoloji" olarak tanımlamakta ve Amerikan sosyolojisinin bu tarza yakın olduğunu belirtmektedir. Bkz. Kessler, 1934: 29.

sayfa). Fakat bu daha sonradan, genişletilerek daha şümüllü hale getirilmiştir (1938, 272 sayfa). Bugün Kessler'in sosyoloji anlayışı dendiğinde başvuru kitap da işte bu ikincisi yani *İçtimaiyata Başlangıç*'tir.¹⁶

Kessler'in sosyoloji anlayışına ilişkin *ilk husus*, eğer sosyal politikayı bir kenara bırakırsak, sosyolojinin *tarih felsefesi* ve *sosyal ilişkiler teorisi* olmak üzere iki ayrı kısımdan oluştuğu düşüncesidir. Bu ikili ayırım, Kessler'in sosyoloji görüşünün dayandığı temellerden birini oluşturmaktadır.

Tarih felsefesi, bütün sosyal hayatı genel olarak kavramak ister, onun arındaki anlamı açığa çıkarmaya çalışır. Auguste Comte gibi, sosyolojinin ilk ürünlerini ortaya koyanların yaptıkları aslında bir tarih felsefesi ortaya koymak olmuştur. İbn Haldun'dan Giambattisto Vico'ya, Hegel'den Marx'a geçmişten 20. yüzyıla sosyal düşünce ortaya koymuş olan birçok düşünürün aslında yaptıkları şey, kanunlara dayalı bir tarih felsefesi inşa etmek olmuştur. Kessler'in tarih felsefesine bakışı mesafelidir. Fakat bu mesafe, tarih felsefesini tamamen yanlış bir yol olarak değerlendirmesinden ileri gelmez. Burada tabiatla insanın inşa ettiği tarihi karşılaştıran Kessler, tarihin tabiat gibi rastgele hareket etmediğini, insanın şuur ve aklının her an devrede olduğunu belirtir: "Şu halde tarihin manası hakkında varid olan sual doğru vazedilmiştir; fakat bu suale şimdiye kadar emin bir cevap bulunamadıysa, bunun sebebinin tarih felsefesinin bugüne kadar kullandığı metodlardaki hatalarda aramak icap eder" (Kessler, 1939b, s. 285).¹⁷

Kessler tarafından sosyolojinin ikinci kanadı olarak tanımlanan *sosyal ilişkiler teorisi* ise, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmış, tarih felsefesine göre daha yeni ve ileri bir sosyolojik araştırma anlayışıdır. Tarih felsefesi toplumu araştırma gereği duymadan sosyoloji yapmaya girişmiş, büyük metafizikler yaratmış ve işin içine sezgiyi de katarak tarihsel kanunlar oluşturmuştur. Halbuki, Kessler'e göre bilimsel araştırmada büyük entitelerden yola çıkılmamalı, "sosyal hayatın ispatı mümkün olgularını saptayarak" başlanmalıdır. Başta aile olmak üzere, sosyal hayat içindeki en basit ilişkileri ortaya dökmek gerekmektedir. Kessler'in aynı zamanda "ampirik sosyoloji" olarak tanımladığı ve o yıllarda henüz başlangıç aşamasında olduğunu söylediği sosyal ilişkiler teorisi (Kessler, 1935, s. 298) de tam olarak bu işlevi görmektedir. Kessler'e göre tarih felsefesinin spekülasyon, metafizik kuran soyutluğu karşısında, sosyal

¹⁶ 1934 tarihinde "sosyoloji", 1938 tarihinde ise "içtimaiyat" kelimeleri kullanılmıştır. Bu Hikmet Sadık ile Fındıkoğlu arasındaki bir tercüme farkıdır. 1938 tarihli kitap 1985 yılında başlığı değiştirilerek ikinci kez yayımlanmıştır. Kessler'in ikinci baskısı yapılan tek kitabının da bu olduğu görülmektedir. Biz de burada kitabın 1985 tarihli ve *Sosyolojiye Başlangıç* başlıklı ikinci baskısını kullanacağız. Bu baskıdaki en büyük eksiklik ise, Kessler'in hazırladığı ve ilk baskıda bulunan bibliyografyanın çıkartılmış olmasıdır.

¹⁷ Burada alıntılanan çeviriler Kessler'in farklı öğrencilerine aittir. Dolayısıyla metinlerin dilleri de çeşitlilik gösterebilmektedir.

ilişkiler teorisinin sunacağı somutluk, sosyolojinin de temeli olmalıdır (1985, s. 105).

Burada Kessler'in Alman Tarihçi İktisat Okulu'nun ampirik araştırma ile teori arasında kurduğu ilişkiyi esas aldığı da görülebilir. Zira Tarihçi Okul da yeterli sosyal ilişkilere dayanmayan soyutlanmış teoriden hareket etmektense, önce somut sosyal verileri açığa çıkarmayı hedeflemekteydi. Tarihçi Okul'un bu konuda temel eksiği veriden yola çıkarak teorisinin nasıl kurulacağına dair net bir metodolojik yöntem ortaya koyamamasından ileri geliyordu. Kessler de aslına bakılırsa önümüze bu veri ile teorisinin ilişkisinin kurulmasına dair ayrıntılı bir yol haritası koymamaktadır. Bu biraz da Kessler'in teori merkezli olmaktan ziyade, "ameli/tecrübi" bir yaklaşıma sahip olmasından ileri gelir. Fakat *İçtimaiyata başlangıç*'in ileriki bölümlerinde sosyal ilişkiler üzerine konuşurken üzerinde durduğu Tönnies ve Weber gibi isimlerin bu bağlantıyı kuracak adresler olduğu düşünülebilir.

Tarih felsefesi ile sosyal ilişkiler teorisi arasındaki bu ayrımı ile bağlantılı görülebilecek *ikinci husus* ise, sosyolojinin bir doğa bilimi mi yoksa bir manevi bilim mi olduğu noktasındadır. Kessler doğa bilimi-manevi bilim farkını şöyle ortaya koyar:

[T]abiati ilmi "umumi"yi, manevi ilim "hususî"yi kavramak ister. Tabiat ilmi genelleştirme (tamim) yapmak, manevi ilim ise bireyleştirmek zorunludur. Keza, tabiat ilmi bir *kanun* ilmidir; halbuki, manevi ilim, olay ilmidir. Tabiat ilmi gözlem ve sınıflama yaparken, manevi ilim özel olguyu anlar ve ona değer biçer. Tabiat ilmi "tipler" ve "kanunlar" buluncaya kadar çabalar. Manevi ilim ise tersine bin tane hareketi ayrı ayrı anlamadan rahat etmez. Manevi ilim görüşüne göre, bütün cemiyet tarihi kendi türüne mahsus olaylar zinciri olarak gözükür. Bu olaylar birbirleriyle sebep-netice bağı ile bağlıdır; fakat tamamıyla anlaşılmaları ancak "*gayeye göre*" (teleologisch) *düşünmek yani isteyen ve işleyen insanın bizzat koyduğu gaye* göz önünde tutulmak suretiyle kabil olabilir. Bu sahada "nasıl", "nereden" sorularını sormak yeterli değildir. İnsani hareketlerden bahsedilirken "hangi gaye ile" sorusunu da ortaya koymak lazımdır. Sosyoloji bu esnada tarihçinin yokladığı tek bir halin özelliği üzerine yükselir. Sosyolog, sosyal varlığın "*ülküccü tipler*" (Idealtypen) ini inşa etmeyi, sosyal olgularda türüne has düzen ve intizamlar vücuda getirmeyi düşünür (Kessler, 1985, s. 10 -vurgular yazara aittir).

Kessler, Fransız toplum felsefecileri Turgot ve Condorcet'yi, Comte'u ve Almanya'da Marx'ı, sosyal Darwincileri ve Durkheim'ı sosyolojiyi tabiat ilmi olarak kabul edenler arasında zikreder. Bunun karşısında özellikle Almanya'da Kant'tan etkilenen sosyal bilimcilerin sosyolojiyi manevi ilim olarak anlayanlar arasında yer alacağına işaret eder. Bu anlamda Tönnies, Simmel ve Weber önplana çıkar. Weber'in anlamacı sosyolojisine (*verstehende Soziologie*) refe-

ransta bulunur. Zaten yukarıda yapılan alıntıda da Weber'in ideal tip kavramını kullandığı açıkça görülmektedir.

Kessler'in ortaya koyduğu sosyoloji anlayışına ilişkin *üçüncü husus*, insanın akıl, şuur ve iradesine yapılan vurgudur.¹⁸ Bu aynı zamanda doğa bilimi ile manevi bilim arasındaki farka işaret eden en önemli özelliktir. İnsan yalnızca kendisinden bağımsız olarak ortaya çıkan sebep-sonuç ilişkilerinden, ya da yaratılıştan sahip olduğu güdülerden ibaret değildir. Bir toplum içinde yaşamakla ve bu toplumun onun üzerinde belirleyiciliği olmakla beraber, insan irade sahibi bir varlıktır ve bu da onun kendi sosyal ilişkilerini belirlemesinin, değiştirmesinin ve ona vazedilecek birtakım sosyal yasaların dışında hareket edebilmesinin önünü açar. Kessler'e göre toplumda insanlar "bilinçli uyma" ve "bilinçli ayrılma" şeklinde iki farklı kutupta hareket edebilirler (Kessler, 1985, s. 10). Anlaşma-çatışma, tamlama-farklılaşma, uyma-ayrılma (Kessler, 1985, s. 117-122) Kessler'in insanın iradesiyle toplumu kurma eylemlerine dönük olarak ortaya koyduğu ikiliklerdir. İnsan bir gaye tasarlayarak hareket eder. Toplum bu anlamda Durkheim'in belirttiği şekilde "insanın dışında ve üzerinde" değil, "insanda mevcut ve insandan çıkmış" bir haldedir. Çevremizde var olan tabiat ya da tabii durum, insanın bu kendi iradesiyle ortaya koyduğu yaratıcılıkla tamamlanarak açığa çıkar (Kessler, 1985, s. 25-31).

Böylece Kessler'in sosyoloji anlayışı ve toplumsal hayata bakışının temellerini üç başlık altında ele almış olduk: tarih felsefesi yerine sosyal ilişkiler teorisini tercih, sosyolojiyi doğa bilimi yerine manevi bilim olarak telakki, insanın akıl ve iradesine yapılan vurgu. Bu anlayış salt soyut bir muhakeme sonucunda ortaya çıkmamıştır; 19. yüzyıl boyunca özellikle Almanya'da şekillenen sosyal bilim anlayışının bir neticesidir. Almanya'da sosyal olayları tarihçi bakış açısıyla inceleme anlayışı hakimdi. Sosyal olaylar, insanın inşa ettiği kültürel birimlere nazaran daha hızlı değişiyordu. Evrensel olarak kabul edilebilecek sosyal kanunlar yoktu. İnsan iradesi her türlü sosyal olayda başat rol oynuyordu. Bütün bunlar, Alman Tarihçi İktisat Okulu üyeleri kadar onunla irtibatlı olan (daha sonradan Alman sosyoloji geleneğini oluşturacak) Weber, Tönnies ve Simmel gibi isimlerin sosyolojiyi "sosyal ilişkiler" merkezli ve genelleştirmeci (*ideal tip*) bir "manevi ilim" olarak kurmalarının önünü açmıştır. Kessler de sosyal politika kökenli olmakla beraber, kendisine yabancı olmayan bu yaklaşımı, Türkiye'deki sosyoloji derslerinin temeli yapmıştır.

Fakat Kessler'in özellikle *İçtimaiyata başlangıç* kitabının geri kalan bölümlerine bakıldığında, onun sosyal ilişkilerin yapısını herhangi bir gaye gütmek-sizin salt bilimsel bir anlayışla ele aldığını söylemek zordur. Kessler, sosyal ilişkileri tanımlarken aynı zamanda topluma dair etik ve politik bir bakış açısı

¹⁸ Çelebi ve Kızılçelik, Kessler'i, aklı ve iradeyi gereğinden fazla vurgulayarak, tarihsel ve kültürel olanın önemini gözden kaçırmakla eleştirmektedirler (2008, s. 397).

da sunar. Kessler için tabiat (tabii unsurlar) ile kültür (insanın inşası olan toplum) sürekli karşı karşıya durmaktadır. İnsan bir toplum inşa ederken, hem kendi içindeki tabii güdülerini hem de içinde bulunduğu tabii şartları sınırlamış olmaktadır. Artık insan teki, başka bireylere karşı da sorumluluk duygusu içindedir ve bu da insanın ahlaki bir durum içinde yer aldığını göstermektedir. Kessler'in sosyoloji üzerinde durduğu bu ahlak vurgusunu sosyal bir zeminde anlamak gerekir. Nitekim Kessler de bunu "sosyal ilke" olarak tanımlar. Ahlakın, sosyal ilişkileri düzenleyici ve dengeleyici rolü, yani bir anlamda onun pratik/işlevsel karşılığını bulmak önemlidir. Zira Kessler'in vurguladığı şekliyle, salt bencil davranışlar nasıl toplum için tehlikeliyse, ahlaki olduğu varsayılarak ortaya konacak salt fedakarca (diğerkâm) davranışlar da benzer bir şekilde toplumun çöküşüne yol açabilir. Dolayısıyla birey ile bir başka birey, birey ile toplum, birey ile devlet arasında da, iki tarafın da varlığını geçerli kılacak bir dengenin sağlanması gerekmektedir. Birey, kendisini ortaya koyabilmeli, fakat bunu toplumu ya da devleti var kılacak şekilde bir ahlak nosyonu içinde gerçekleştirmelidir (Kessler, 1985, s. 40-62).

Kessler'in toplum-birey ilişkisini bu şekilde kurması, bir kolektivizm ifade etmektedir. Kessler, klasik liberal düşüncedeki gibi bireylerin sadece kendilerinden sorumlu olduğu ve kendi doğal güdülerini takip ettiği bir birey kurgusunu reddeder. Ona göre birey, doğal'ın hükmü altındaki bir nesne değil, kültürü ve toplumu kuran, ama aynı zamanda, kendi iradesiyle kurduğu toplumu kabul ederek sürdürme zorunluluğunda olan öznedir. Bu da, bireylerin birbirine karşılıklı bağımlı olmaları anlamında bir kolektivizm vurgusu içermektedir. Fakat Kessler burada bir uyarı yapacaktır: "Kollektif gücün ferdî güç'e üstünlüğü kominizmin hürriyetçi düzene üstünlüğünü göstermez." (Kessler, 1985, s. 64) Sırf bu cümle bile, Kessler'in komünizm ile kapitalizm arasında bir yol olarak sosyal reform prensibini benimseyen Alman Tarihçi İktisat Okulu'nun ikinci kuşağının takipçisi olduğuna işaret etmektedir.¹⁹

Klasik iktisadın katı liberal ilkelerine tepki olarak ortaya çıkan ama 19. yüzyılın ikinci yarısındaki sosyal devrim tehlikesine de engel olmak isteyen bu anlayış, bir yandan yukarıda belirtildiği üzere kolektivizm'i ve sosyal hayatta ahlak ilkesini benimserken diğer yandan da bireyin devletin ya da toplumun içinde siyasi ya da iktisadi olarak yok olmasının da karşısında yer almaktadır. Kessler'in sunduğu sosyoloji anlayışı da bireyin varlığını ve hürriyet vurgusunu fazlasıyla taşımaktadır. Bu anlamda Kessler'in "hürriyetçi bir kolektivizm'i

¹⁹ Sosyal politika ve reform düşüncesi Tarihçi İktisat Okulu'nun üçüncü kuşağı tarafından da büyük ölçüde savunulmaktadır. Bu noktada ikinci ve üçüncü kuşak arasında büyük bir farklılaşma söz konusu değildir. Bizim burada sosyal reform konusunda ikinci kuşak üzerinde durmamızın sebebi ise, bu düşünceyi Almanya'da yaygınlaştıran isimlerin ikinci kuşak içinden çıkmalarıdır. Sosyal politika ve reform, ikinci kuşağın alametifarıkası konumundadır. Üçüncü kuşak değerden bağımsız bilim üzerine yaptıkları vurgu ile öne çıkacaktır. Birinci kuşak ise tarihçi iktisadın ilkelerini belirlemiştir ve bu tartışmaların dışındadır.

savunduğu iddia edilebilir. Ki bu da asıl olarak Almanya'daki sosyal liberalizm geleneğiyle uyumludur. Kessler'in *İçtimaiyata Başlangıç* kitabının yanı sıra, verdiği konferanslarda ve yazdığı makalelerde halk ve devlete, ahlaka ve kolektif eylemlere yaptığı vurgular, onun sosyoloji anlayışının etik ve politik yönünü oluşturmaktadır.

Özellikle *İçtimaiyata başlangıç* kitabında (ve Kessler'in sunduğu sosyoloji bibliyografyasında), dolayısıyla Türkiye'deki sosyoloji derslerinde Kessler'in Alman sosyoloji geleneğinden seçmecî bir şekilde yararlandığı görülmektedir. Teori ortaya koymayan, ilgisi her zaman pratiğe yönelik olan Kessler, sosyoloji derslerinde de, içinden çıktığı Okul'un 2. kuşağıyla uyumlu bir etik ve politik anlayış ortaya koymanın ötesinde yeni bir sosyoloji anlayışı getirmemiştir. Bunun yerine, farklı toplumların sosyoloji anlayışlarına da göndermeler yapmakla beraber özellikle Alman sosyoloji geleneğinden, Weber, Tönnies ve Simmel gibi formel sosyoloji teorisyenlerinden çeşitli yönleriyle faydalanmış, bunları çatışan yaklaşımlar olarak değil, bir bütünün farklı yüzleri olarak sunmuştur. Dolayısıyla sosyoloji teorisi öğretimi açısından, Kessler'in Türkiye'de Alman sosyolojisini "tanıtıcı" vasfı baskın gözükmektedir.

Kessler'e dair söylenmesi gereken son nokta ise, onun sosyal politika çalışmalarının ortaya koyduğu sosyoloji anlayışıdır. Daha önce de belirttiği üzere, Kessler Almanya'da yaptığı sosyal politika çalışmalarının bir kısmını Türkiye'ye geldikten sonra kendi sosyolojik çalışmaları olarak nitelendirmiştir. *İçtimaiyata başlangıç* kitabında da, Amerika'da sosyal politikanın sosyolojinin bir dalı olarak görüldüğünü belirtmekte, "Avrupa'da ise sosyoloji ve sosyal siyaset ekseriya birbirinden ayrı bilgi dalları gibi düşünülmektedir," demektedir (Kessler, 1985, s. 38-39). Kitabın ilerleyen kısımlarında ise, sosyal politika sınıflı toplumda devletin yürüteceği sosyal reform programının bir karşılığı olarak değerlendirilmiştir. (Kessler, 1985, s. 142) Sosyal politikanın bu iki yönü, bir bilgi dalı ve sosyal reform programı olarak sosyal politika, birbiriyle kaçınılmaz olarak ilişkili olsa ve Kessler Türkiye'de işin hem bilgi üretme hem de pratiğe geçirilmesi ile ilgilense de, bizim ilgimiz öncelikle onun çalışmalarının sosyolojik yönüdür. Bu açıdan Kessler'in gözleme, sahada yapılacak araştırmalara, anketlere dayanan; bunlardan hareketle toplumun içinde bulunduğu duruma dair bilgi üretme peşinde pratik bir sosyoloji yürüttüğü ve öğrencilerini de bu istikamete yönelttiği görülmektedir. Kessler'in, sosyal politika çalışmaları ile aynı zamanda özellikle nüfusa, şehirciliğe, işçi problemlerine, mesken siyasetine eğilmekte Türkiye'de sosyolojinin ileriki yıllarda daha yoğun bir şekilde ilgileneceği birçok yeni konuyu öğrencilerinin gündemine getirdiği söylenebilir.

Nilgün Çelebi ve Sezgin Kızılcelik, Kessler'in sosyoloji anlayışının, iki farklı ana damara sahip olduğunu ve bunların çelişkili olarak görülebileceğini

belirtmektedirler (Çelebi ve Kızılçelik, 2008, s. 397-398). Alman sosyal politika geleneği ile Weber, Tönnies ve Simmel gibi sosyologların mensup olduğu Alman anlamacı sosyoloji geleneği arasında olduğu söylenen bu ikircikli tutumun aslında Kessler için var olmadığı iddia edilebilir. Almanya'da Tarihçi İktisat Okulu'nun ikinci kuşağının temsil ettiği sosyal politikacı gelenek ile yine çoğunlukla bu gelenek içinden çıkan sosyoloji geleneği, Kessler için birbirlerini çelen görüşler değil, sosyal gerçekliği farklı düzeylerde ele alan iki farklı anlayıştır. Bununla birlikte, metodolojik ve epistemolojik temeller açısından da bu iki eğilim arasında bir çatışma söz konusu değildir. Almanya'da Tarihçi İktisat Okulu'nun ikinci ve üçüncü kuşağı arasındaki, yani Schmoller ile Weber arasındaki tartışma da temelde ikisi arasındaki metodolojik bir çelişmeye değil, daralmaya dayanmaktadır. Bir yönüyle sosyolojinin ortaya çıkışı bu daralmayı aşmaya dönüktür. Bunların ötesinde ise, Türkiye'deki derslerinde Kessler'in hedefi, Türkiye'nin sorunlarına dair bilgi ve çözüm yolları üretecek öğrenciler yetiştirmek olmuştur (Kessler, 1935, s. 299 ve 1951a, s. 6-11).

Kessler'in Türk Sosyolojisindeki Yeri

Kessler'in sosyolojimiz içindeki yeri tartışılırken en sık tekrarlanan tespitlerden biri; onun kendi dönemine kadar, Durkheim'dan etkilenmiş Ziya Gökalp sosyolojisinin karşısında,²⁰ Alman sosyoloji geleneğini Türkiye'ye tanıtmış olmasıdır. Büyük ölçüde doğru olarak kabul edilebilecek bu yargıyı hatırd tutarak, Gökalp ile (Alman sosyolojisini temsil eden) Kessler arasındaki karşılaştırmaya farklı bir açıdan bakmakta fayda vardır. Doğum tarihlerine bakıldığında, Ziya Gökalp (d. 1876) ile Gerhard Kessler'in (d. 1883) –farklı toplumlara doğarsalar da– aynı kuşağa mensup oldukları söylenebilir. Bu iki isim de kendi dönemlerinde devletin varlığı, toplumla ilişkisi ve bu ilişkinin nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair –farklı açılardan da olsa– akıl yürütmek zorunda kalmışlardır. Bunun ötesinde, Gökalp'in etkilendiği Durkheim ile Kessler'in ve Alman sosyologlarının içinde yetiştiği sosyal politika geleneği aynı sosyal kaygıdan beslenmektedir.²¹ Bu kaygı, özellikle 19. yüzyıl boyunca ortaya çıkan sosyal huzursuzluklar karşısında dengeleyici bir sosyal siyasetin

²⁰ Durkheim'in Türk sosyolojisi içindeki algılanışına dair bir örnek olarak 1932 yılında Orhan Saadettin'in yazdığı şu satırları alıntılatabiliriz: "Memleketimizde câri olan bir an'aneeye göre, bütün cihanda içtimaiyatın kühüne varan yalnız bir Emile Durkheim varmış gibi bir telâkki dolaşır durmakta ve binnetice mütetebbilerimizi [araştırmacılarımızı] başka taraflara müracaattan varestede kılmakta gibi gözükmemektedir." Bu satırlar, Orhan Saadettin'in Georg Simmel'den yaptığı bir tercümenin başına yazılan nottan alınmıştır. Bu iki şeyi göstermektedir bize: Kessler öncesi dönemde Türk entelektüelleri Alman sosyolojisinden tamamen bihaber değillerdir şüphesiz, fakat Alman sosyolojisine dair sistematik bir düşünce de onların önünde bulunmamaktadır. Kessler'in artısı bu sistematik bakışı sunmuş olmasındadır. İkinci olarak da, hemen Kessler öncesi dönemde Durkheim sosyolojisi dışında başka sosyolojilere açılma düşüncesi olduğu görülmektedir (bkz. Simmel, 1932, s. 54).

²¹ Durkheim'in üzerindeki Alman etkisi için bkz. Giddens, 2009, s. 119-127.

gün yüzüne çıkarılmasıdır. Bu kaygının Türk toplumuna aynen yansımaları tabii olarak beklenemezdi. Nitekim Gökalp sosyolojisinin, Durkheim ve başka esinleri, kendi toplumsal sorunlarımıza uyarlayarak kullandığını görebiliyoruz. Fakat Gökalp'in yine de devlet ile halk arasındaki ilişki üzerinde durarak, Taha Parla'nın korporatizm olarak yorumladığı (Parla, 2009) sosyal düzen arayışı peşinde olduğu görülebilmektedir. Kessler'in sosyolojisinde ise, Almanya'daki sosyal liberalizmden beslenen "hürriyetçi bir kolektivizm" olarak yorumlanabilecek sosyal düzen arayışı belirlemektedir. Burada belirtilmek istenen, Gökalp ile Kessler'in sosyoloji anlayışlarının ciddi farklılıklar taşımalarına rağmen ikisinin de aynı dönemin benzer sosyal kaygıları sonucu ortaya çıkan ve "sosyal"ı merkeze alan düşüncelerden etkilendikleridir.

Fakat nihai olarak Gökalp'in "siyasal" olanı, Kessler'in ise "sosyal" olanı merkeze aldığı açığa çıkmaktadır.²² Gökalp eserlerini, modernleşme problemine Türk toplumunun gerçeklikleri içinde bir cevap üretmek üzere kaleme almıştır. Kessler ise sınıflı, sınıf çatışmasının gündemde olduğu bir toplumun akademisyeni olarak yetişmiş ve ancak Türkiye'ye sığınması dolayısıyla Türkiye'deki akademik hayata ve sosyolojiye katkıda bulunmuştur. Sosyal politika çalışmaları da Almanya'dan getirdiği bu bagajın bir yansıması olarak gündeme gelmiştir. Oysa Türkiye'ye geldiği ilk dönemden itibaren Türkiye'de Batı Avrupa'daki sınıf çelişkilerinin olmadığını belirtmektedir. (Kessler, 1939a, s. 106) Kessler de bu farklılıklar üzerine düşünerek Türkiye'de sosyal düzeyde yapılması gerekenin "Avrupa'dan *iktisadi* ve *teknik* şeyleri öğrenmek ve aynı zamanda onların yaptığı *ictimai* hatalardan ve gittikleri yanlış yollardan kaçınmak" olduğunu belirlemiş ve bu yönde "pratik" sosyologlar yetiştirmeyi kendine bir görev bilmiştir (Kessler, 1935, s. 299).

Kessler'in yaptığı ilk tespitlerden biri olan bu ayrımın, yani sınıf çelişkilerinin yaşandığı ve yaşanmadığı toplum ayrımının üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Türkiye'de toplam nüfusa göre şehirlerde yaşayan insan oranı, 1935 yılında %23,5, 1950'de ise % 24,4'tür. (Keleş, 1997) Gayrı safi milli hasılaya göre sektörel dağılıma bakıldığında, 1932 yılında tarımın % 39,1, sanayiinin % 13,8, hizmet sektörünün % 47,1; 1950 yılında ise aynı sektörlerin sırasıyla % 40,8, % 13,1 ve % 46,1 paylarına sahip olduğu görülmektedir (Altıparmak, 2002). Bu oranlar, bir eğilim olarak Kessler'in Türkiye'de bu-

²² Burada siyasal-sosyal ayrımına şu açıdan da değinmemiz gerekmektedir: Ne Gökalp'in siyasal'ı ne de Durkheim ve Kessler'in sosyal'ı merkeze aldıkları söylendiğinde, bu düşünürlerin diğer alanları tamamen yok saydıkları kastedilmemektedir. Durkheim sosyolojisini ortaya koyarken bir yandan da Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet içinde "pozitif bilimler kaynaklı bir ulusal ruh oluşturmayı hedefliyordu". (Gözaydın ve Gülsoy, 2010, s. 10) Gökalp ise bütün bir siyasal projenin içinde getirdiği sosyoloji anlayışı ile İslam hukuku arasında bağ kurmaya çalışıyordu. (Gözaydın, 2011, s. 260). Aynı şekilde Kessler'in sosyal merkezli çalışmalarının da siyasal uçları vardır ki bu da Kessler'in sosyoloji anlayışındaki "hürriyetçi kolektivizm" ile gösterilmeye çalışılmıştır.

lunduğu yıllarda devletin girişimlerine rağmen Türkiye'nin iktisadi yapısında önemli bir değişim olmadığını göstermektedir. Oysa Almanya'da özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük bir şehirleşme ve sanayileşme eğiliminin olduğu bilinmektedir. Sanayileşme ve şehirleşme ise beraberinde ciddi sosyal, iktisadi ve siyasi dönüşümler getirmiştir. İşte bu dönüşümler ve yol açtıkları gerilimler, özellikle iktisat disiplini içinde yapılan çalışmaların karakterini büyük ölçüde belirlemiştir. Akademisyenler, bir yandan şehirleşme ve sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan işçilerin sosyal hayatları ve çalışma ortamlarındaki problemlere çözüm arayışında olmuşlar, diğer yandan ise toplumu istikrarsızlaştıran kapitalizm ile devrim tehlikesini beraberinde getiren komünizm arasında üçüncü bir yolu inşa etmeye çalışmışlardır. Oysa Avrupa'dakine benzer sınıf çelişkilerinin yaşanmadığı Türkiye'de, bu tarz problemleri de gözlemek mümkün değildir. Kessler de çalışmalarında, Türk toplumu henüz bu gerilimleri yaşamadan, Avrupa'da bunları çözmek üzere yürürlüğe sokulan sosyal politikaları ve hukuki altyapıyı Türkiye'de de tesis etmenin önemini işaret etmiştir. Bu anlamda Kessler, Batı'da sosyal yapının istikrar kazanmasına dönük sosyal çözümleri Türkiye'ye aktaran bir hoca konumunda olmuştur. Tabii bu yaklaşımı, Kessler'in Türkiye'nin mutlak yönünün sanayileşme olduğu yönünde bir kabulle hareket ettiğini de göstermektedir. Kessler, 1930'larda devletin toplumu sanayileştirme yönündeki arzusunu görmüştür. Yaptığı araştırma ve gezilerde, şehir ve köylerdeki çalışma hayatının boyutlarını tespit ederken bir yandan buralardaki mevcut toplumsal ilişkilerin nasıl daha sağlıklı hale gelebileceğine kafa yorarken, diğer yandan da sanayileşmenin getirmesi muhtemelen problemler karşısında alınacak tedbirlere işaret etmiştir.²³

Kessler'in sosyoloji ve sosyal politika çalışmalarının Türkiye'deki akademik ortama kazandırdığı en önemli husus, sosyal'i merkeze alan bir araştırma yöntemi ve programı önermesidir. Sosyalin merkeze alınmasının yanında, metodolojik bir ayırım da söz konusudur. Kessler'in vurguladığı gibi, toplum hakkında ortaya atılacak genel yargılar, topluma dair yeterli veri sağlanamadığı sürece soyut ve temelsiz kalacaktır. Bu durumda yapılması gereken öncelikli şey, içinde bulunduğumuz toplumun özgün şartlarını gözetererek ister sosyal politika, isterse sosyoloji (Kessler'in kendi gününde sosyolojinin ana meselesi olarak gördüğü sosyal ilişkiler) düzeyinde olsun, en temel birimlerden hare-

²³ 1934 ve 1938'de beş yıllık sanayi planları kabul edilmiş olmakla beraber, özellikle ikinci plan süresi içinde İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması sebebiyle bunların etkileri sınırlı olmuştur. Türkiye'de sanayileşme ve şehirleşme ise asıl olarak 1950'lerden sonra ortaya çıkacak, 1960'lardan itibaren ise Devlet Planlama Teşkilatı'nın da kurulmasıyla planlı kalkınma yönünde asıl adımlar atılacaktır (Soyak, 2003). 1960'larda sosyalist düşüncenin etkisini artırması ve akademik düzeyde sosyal alana dair tartışmaların yoğunlaşması, 1950'lerden itibaren başlayan sosyal dönüşümle de bağlantılıdır. Bu anlamda Kessler'in Türkiye'den ayrılmasını takip eden yıllar, sınıf çelişkilerine dair meselelerin akademik çalışmalara da yansdığı döneme denk gelmektedir.

ket ederek toplumu kendi özgünlüğü içinde kavramamıza yarayacak yeterli temeli oluşturmaktadır. Kessler zaten sosyal ilişkiler nazariyesini, ampirik bir sosyoloji olarak değerlendirmektedir. Zira tarih felsefesinin topluma ve tarihe derinlemesine ve genişlemesine bakmadan, onun en temel unsurlarını ortaya çıkarmadan çabuk, genelleyici, spekülative ve metafizik yaklaşımı karşısında, sosyal ilişkiler nazariyesinin bize, başta aile olmak üzere toplum içinde ilişkileri en temelinden ele alarak toplumu bütün olarak değerlendirme imkanı sunabileceğini söylemektedir. Bunun yanı sıra Tarihçi İktisat Okulu'nun da temel araştırma yöntemi olan tümevarımı esas alan tarihsel-ampirik araştırma yöntemi, Kessler'in kendi eserleri, makaleleri, sunumlarında yeterince gözükmektedir. İstatistiki ve tarihsel verilere dayanarak, farklı toplumlar arasında yapılan karşılaştırmalar, sosyal gerçekliğe yukarıdan, Çelebi ve Kızılçelik'in, Ziya Gökalp'in sosyoloji anlayışını tanımlamak üzere kullandığı "polity ve idea-merkezli" bakıştan farklı bir metodolojik ve epistemolojik yaklaşım oluşturmaktadır. Kessler ile Gökalp'in ortaya koyduğu en önemli farklılaşma burada açığa çıkmaktadır.²⁴

Kessler, daha önce de belirtildiği üzere Almanya'da eğitimini farklı disiplinlerden dersler görerek tamamlamış ve akademik hayatı süresince pratik sosyal politika çalışmaları merkezde olmak üzere çeşitli alanlarda eserler vermiştir. Kessler'in sosyal politikayı merkeze alması, onun sosyal bilimlerle siyaseti birbirinden tamamen bağımsız alanlar görmemesini de sağlamıştır. Kessler bu temel üzerinde Türkiye'de hem akademiye hem akademi dışında farklı alanlarda dersler vermiş, araştırmalar yapmış ve danışmanlık hizmetinde bulunmuştur. Bunların yansımaları da doğal olarak çeşitli alanlarda görünmüştür. Kessler'in yetiştirdiği öğrencilerin tek bir alana sıkıştırılmaması da bunun göstergelerinden biridir. Bunlardan Sabri Ülgener, Max Weber'in etkisi altında iktisadi hayatı kültürel boyutlarıyla ele almış, Orhan Tuna gibi diğer isimler ise daha çok sosyal politika çalışmalarına ağırlık vermiştir. Kessler'in sosyoloji dersleri 1933'te Türkiye'ye gelmesinden 1930'ların sonuna kadar İktisat ve Hukuk Fakültelerinde sürmüştür. Daha sonradan Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü'nü 1938 yılında tamamen Hilmi Ziya Ülken'in devralması ile birlikte, Edebiyat Fakültesi'nde bir daha ders vermemiştir. Bu dönemden itibaren sosyal politikaya yoğunlaşan Kessler, daha çok İktisat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü'nde etkili olmuştur. Kessler'in etkisi hem kendi öğrencileri hem de ona mesai arkadaşlığı yapmış ve bu sırada da ondan etkilenmiş Ziyaeddin

²⁴ Türkiye'de Sabahattin Bey'in temsilcisi olduğu ve daha sonradan Mehmet Ali Şevki'nin devam ettirdiği Le Play ekolü çerçevesinde birtakım saha araştırmaları yapılmış olup, sosyal yapı üzerinde durulmuştur. 1940'lardan itibaren de Ankara Üniversitesi Sosyoloji ekolü çerçevesinde Amerikan sosyolojisinden etkilenilerek yine saha araştırmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu anlamda Kessler, sahaya yönelik araştırmaları ilk başlatan isim değildir, ama sosyal politika çerçevesinde saha araştırmalarının önemine yönelttiği dikkat önemlidir.

Fahri Fındıkoğlu tarafından sürdürülmüştür.²⁵ Özellikle sosyoloji derslerini de Fındıkoğlu'nun verdiği görülmele beraber, sosyoloji derslerinin içerik itibariyle Kessler'den etkiler taşıdığı da gözlemlenebilmektedir. Kessler'in birçok öğrencisinin de Türkiye'nin sosyal ve siyasal hayatının birçok alanında çalışmalar yaptığı görülmektedir.

Son olarak Kessler'in sosyoloji anlayışının Türkiye'nin siyasal hayatı ile ilişkisi üzerinde durmak gerekmektedir. Türkiye'de sosyolojinin bir bilim olarak varlığı, Ziya Gökalp ve Sabahattin Bey'in temsil ettiği ilk kuşaktan itibaren siyasal hayat ile yakından ilgili olmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere, özellikle Gökalp'in sosyolojisi, sosyal'den ziyade siyasal'ı merkeze alan bir görüntü sergilemektedir. Gökalp sosyolojisi, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybettiği ve İstiklal Harbi sonrasında Cumhuriyet'in temellerinin inşa edildiği süreçte, siyasal varlığı ve sosyal alanı düzenleme işlevi görmüştür. Fakat Cumhuriyet'in ilanını takip eden süreçte sosyoloji ile siyaset arasındaki ilişki değişir (ki Gökalp de 1924 yılında hayata gözlerini yumar) ve akademiye sosyoloji de pasifleşerek siyasal hayat üzerindeki etkisini kaybeder. Kessler'in Türkiye'ye gelmesi ise, Cumhuriyet'in 1930'lu yıllarda yeni bir ideolojik tazelenme arayışına girdiği sürecin dolaylı bir sonucudur. Darülfünun'un kapatılıp İstanbul Üniversitesi'nin kurulması bu sürecin bir parçası olup, Alman hocaların Türkiye'ye gelmesi de bu süreçte gerçekleşmiştir. Fakat Alman hocalar Türkiye'ye söz konusu arayışta ideolojik bir fayda sağlamak amacıyla davet edilmiş değildir. Buna rağmen Kessler'in Türkiye'de sunduğu sosyoloji anlayışının, devletin faydalanabileceği bir sosyal ve siyasal anlam ihtiva ettiği de gözden kaçmamaktadır. Fakat Kessler'den bu yönde faydalanıldığına dair bir ize de rastlanmamaktadır. Avrupa'da otoriter rejimlerin yükselişte olduğu 1930'lu yıllarda, Türkiye'deki tek parti rejimi kendi ideolojisini tamamen bu rejimler üzerine bina etmemekle beraber, daha pekiştirilmiş bir devlet anlayışını da benimsemiş görünmektedir. Fakat siyasal'dan ziyade sosyal'i hedefleyen ve "hürriyetçi bir kolektivizm"i öneren Kessler'in, sunduğu sosyoloji anlayışından ziyade sosyal politika çalışmaları ve özelde de birtakım sosyal politika yasalarının çıkmasında, yani düşünce yönünden ziyade pratik/işlevsel yönüyle devlete katkı sağladığı görülmektedir.

²⁵ Fındıkoğlu Gökalp sosyolojisinden de etkilenmiş bir isim olmakla beraber, bu durum onun Kessler'in sosyoloji anlayışına mesafeli olmasını gerektirmemiştir.

Sonuç

Gerhard Kessler'in Türkiye'deki akademik hayata katkıları, içinde yetiştiği Alman akademik geleneği ve bu gelenek içinde aldığı geniş akademik formasyon göz ardı edilerek tam anlamıyla anlaşılabilir. Alman Tarihçi İktisat Okulu başlığı altında sınırlandırabileceğimiz söz konusu geleneğin metodolojik ve epistemolojik bakış açıları, açık veya örtülü bir biçimde Kessler'in bütün çalışmalarına sinmiş bir haldedir. Almanya'nın 18. yüzyıldan itibaren içinden geçtiği iktisadi, sosyal ve siyasal dönüşümlerin etkisiyle şekillenen Alman Tarihçi İktisadi, Avrupada ortaya çıkan diğer bilimsel geleneklerle ilişki içinde olsa da, Almanya'ya özgü bir karakter taşır. Aynı önemde belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise, Alman Tarihçi İktisadi'nin yalnızca iktisat disiplininin dar sınırları içinde kalmaması, kendi özgünlüğü içinde siyasetten psikolojiye, tarihten coğrafyaya kadar birçok başka disiplinden de faydalanmasıdır. Bu da beraberinde özellikle 1900'lerin başında Weber, Simmel, Sombart ve Tönnies gibi isimlerin öncülüğünü yaptığı Alman sosyolojisinin şekillenmesinde pay sahibi olmasını beraberinde getirmiştir.

Almanya'dayken daha çok Alman Tarihçi İktisat Okulu'nun ikinci kuşağının anlayışı doğrultusunda pratik sosyal politika meselelerinde çalışmalar yapan Kessler, Türkiye'de sosyoloji öğretiminde aldığı görev dolayısıyla söz konusu Okul'un üçüncü kuşağının dayandığı metodolojik ve epistemolojik temelleri tanıtan bir rol üstlenmiş ve daha fazla teorinin alanına girmiştir. Sosyoloji anlayışı bu temel üzerinde yükselmiş ve kendisine özgü bir sosyoloji anlayışı üretmemiştir. Kessler, 1900'lerden itibaren kendisini gösteren Alman sosyoloji geleneğinin çeşitli isimlerinden faydalanıp kendi siyasi konumunu da katarak sentetik bir sosyoloji anlayışı ortaya koymuştur. Fakat bu anlayış da Alman sosyolojisinin genel kabullerini bütünüyle içermektedir.

Kessler, Türkiye'de 1930'lara kadar hakim olan Durkheim etkisindeki Ziya Gökalp sosyolojisi karşısında sadece Alman sosyolojisinin bir tanıtıcısı olarak faaliyette bulunmamış, aynı zamanda siyasal yerine sosyal merkezli bir bakış açısı da sunmuştur. Bu onun Almanya'nın sosyal ve iktisadi şartları çerçevesinde şekillenen bir akademik geleneğe mensup olmasıyla ilişkilidir. Buradaki ayırıcı noktalardan biri de Kessler'in sınıflı bir toplumun akademisyeni olarak yetişmiş olmasıdır. Ülkemizdeki çalışmalarında ise kendi tespitiyle Türkiye'nin batılı anlamda sınıflı bir toplum olmamasının farkında olarak hareket etmiştir. İşte Kessler'in eserlerinin Türkiye'deki etkisi de, kendisinin sınıflı bir toplumun akademisyeni olması ile Türkiye'nin sınıflara dayanan bir toplum olmaması arasındaki çelişkiden dolayı sınırlı olmuştur. Kessler, Türkiye'nin tam anlamıyla bir sanayi toplumu olmadığını görse de, Türkiye'nin sanayileşmesinin kaçınılmaz olduğu düşüncesiyle Batıda toplumsal sefalet karşısında geliştirilen önlemlerin Türkiye'de şimdiden alınması gerektiği şeklinde bir

kanaatle hareket etmiştir. Bu anlamda Kessler Türkiye’de, Almanya’da aldığı formasyonun getirileriyle hareket ederken, Türkiye’nin sosyo-iktisadi yapısına özgü yeni bir anlayış ya da öneri getirmiş olmamaktadır. Bu da onun Türkiye’deki çalışmalarının aktarmacılık-tanıtıcılık sınırları içinde kalmasına yol açmıştır. Kessler’in Türkiye’deki çalışmalarının sonraki dönemlere etkisi ise, Türkiye’nin 1950’lerden itibaren içinden geçtiği şehirleşme, sanayileşme, işçileşme ve sol/sosyalist söylemlerin yaygınlık kazanması gibi siyasal ve sosyal şartların ışığında gözlemlendiği vakit belirginlik kazanacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

Gerhard Kessler's Contribution to the Sociological Understanding in Turkey

Muhammed Fazıl Baş*

Gerhard Kessler was one of the academicians prosecuted in Germany right after the Nazi ideology had seized power, and was also among German refugee-professors who came to Turkey in 1933 and after, thanks to the Turkish University Reform. Kessler's arrival in Turkey meant a new phase for his life and his academic studies. In order to detect this new process and to understand the nature of his studies in Turkey, we have to look at Kessler's academic life in Germany before he sought asylum to Turkey, and at his relationship with the German intellectual tradition before 1933, especially with the historical economists of late 19th and early 20th century. In this article, therefore, Kessler's contribution to the sociological understanding in Turkey is discussed in regard to his biography, the differentiation of his studies in Germany and Turkey, the historical differentiation between the two countries and also the tradition of Turkish sociological thought.

Gerhard Kessler was born to a protestant family in East Germany in 1883. He studied geography, history and economics in university. Thanks to the academic freedom in Germany, he followed a flexible curriculum. In regard to his close relationship with historical economist Karl Bücher, Kessler shifted his academic interest into the field of social policy. He worked on German employer-associations and social conditions of workers until the First World War. During the war, he was recruited and was assigned both at the front and behind. He returned to his post at the university right after the war and he contemplated on the economic and social reconstruction of Germany which was devastated totally because of the World War. He also prepared lots of presentations for various associations and articles regarding social policy issues. In this period, Kessler took part in some social projects which was aiming the recovery of life conditions of workers. It has to be noted that Kessler's studies in Germany were focused on practical social policy issues rather than theoretical discussions in the field. This was a result of his academic engagement to the

* Res. Assist., Yıldız Technical University Faculty of Arts and Sciences Department of Humanities and Social Sciences and PhD Candidate, Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, fazilbas@gmail.com. He still works on his PhD thesis entitled "From Historical School of Economics to Sociology: Gerhard Kessler".

second generation of German Historical School of Economics which was known for its empirical-historical monographs focusing on social policy issues. Kessler's mentor Bücher belonged also to this generation of German economists. In addition to this, we can observe that Kessler was in close relationship with the meeting centers of aforementioned generation like Social Policy Society, Social Reform Association and Evangelical-Social Congress since the beginning of 1900s. This intellectual closeness can be traced also at political level. Most of the academicians belonging to these institutions were identifying themselves with the political path which was known as social or left liberalism. Kessler was a member of German Democratic Party (State Party, after 1930) which was the party of social liberal thought. In 1930s, his political articles against Hitler and Nazi ideology resulted in his prosecution by the Nazi regime and dismissal from his post at the university. In this sense, it can be argued that there was a scientific and political integrity in Kessler's life and studies in Germany till 1933.

On the other hand, Kessler's studies in Turkey cannot be limited with practical social policy issues. Kessler who came to a country with a totally different historical, social and economic background comparing to Germany, shifted his field of study in regard to this differentiation. He also used his scientific skills to introduce German academic tradition to his Turkish students. Actually, he was requested in Turkey to give not only economics and social policy but also sociology lectures. So, he tutored sociology in the faculties of Law, Economics and Letters. Regarding the Turkish sociology in those years, he became the figure who introduced German sociology in Turkey. Indeed, various Turkish social scientists were cognizant of German sociology by 1933, but this was not based on a systematic perception. On the other hand, Kessler's lectures and his book *Introduction to Sociology* printed in 1934 and later reflected a systematic view on German sociology.

Kessler's understanding of sociology is based on two main phases. Firstly he rejects philosophy of history; secondly he predicates the main field of sociological studies on the theory of social relations. According to Kessler, the first kernels of sociology as manifested by Auguste Comte and others were just a different reflection of philosophy of history. But Kessler strictly rejects such an understanding of sociology by saying that philosophy of history just tries to fix some laws on historical progress but all it can reach is speculations and metaphysics of history. Kessler cites that it is impossible to reach certain scientific laws as it is case in natural sciences, for the main founding elements of society, i.e. human beings, act always with reason and consciousness. This fact hinders human beings to be fixed by certain historical laws. Societies differentiate from one another in regard to time and place, and

this differentiation has not a fixed pattern implying a continuous historical progress. After his rejection of philosophy of history, Kessler notes that the main task of sociology should be “to detect provable facts of social life.” Such an understanding was implying actually an empirical sociology based on the methodological and epistemological premises of German Historical School of Economics.

Kessler's sociology has also a political inference. On the one hand, he emphasizes the essentiality of individual existence and freedom; on the other hand, he underlines the collective character of social life. Considering these two aspects together, he reaches to a political attitude of liberal collectivism which is rooted in the German political tradition of social liberalism.

It is also useful to compare Kessler's sociology with the sociological understanding prevailing in Turkey till 1933. Sociology in Turkey in the 1920s is always evaluated as being under the influence of Ziya Gökalp by emphasizing that Gökalp was deeply influenced by French sociologist Émile Durkheim. However, we can observe that Gökalp interpreted Durkheim's sociology according to the socio-political conditions of Turkey. So, the social emphasis of Durkheim turned into political one in Gökalp, meaning that while Durkheim tried to construct a social system to balance social anomalies, Gökalp's endeavor implied a political agenda to reconstruct social sphere from top down. He was the ideologue of the Union and Progress Party and later of the Republic. Nevertheless, Kessler's focus was on the social sphere rather than the political. Right after his arrival to Turkey, he examined the social structure of Turkey by surveys, researches and trips. Kessler emphasized the socio-economic differentiation of Turkey from the western class-based societies and tried Turkish intellectuals and politicians to realize the importance of social sphere beside the political one.

Kessler's influence in Turkey should be called in different fields. Kessler's vast academic concern covering mainly social policy, sociology and economics resulted that his students were oriented also towards different fields by benefiting from Kessler's holistic understanding of social sciences.

Keywords: Gerhard Kessler, Sociology, Social Policy, German Historical School of Economics, German Professors in Turkey

Kaynakça | References

- Altıparmak, A. (2002). Türkiye’de devletçilik döneminde özel sektör sanayiinin gelişimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 13: 35-59.
- Boettcher, E. (1957). *Sozialpolitik und Sozialreform*, Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Çelebi N. ve Kızılçelik, S. (2008). Gerhard Kessler. *Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler)* içinde, M. Çağatay Özdemir (der.) Ankara: Phoenix.
- Dölen, E. (2010). *Türkiye üniversite tarihi, Cilt 4: İstanbul Üniversitesi (1933-1946)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Giddens, A. (2009). *Kapitalizm ve modern sosyal teori*, İstanbul: İletişim.
- Gözaydın, İ. ve Gülsoy, N. Ö. (2010) “Durkheim sosyolojisinde dinin tarihsel ve güncel olanakları”, *Sosyoloji Dergisi*. 3.Dizi, 21. sayı, 2010, s. 1-15.
- Gözaydın, İ. (2011) “‘Tuba ağacının feyizli ve velut üç dalından biri’: Ziya Gökalp düşüncesinde din”. *Ziya Gökalp* içinde, (ed.) Korkut Tuna, İsmail Coşkun,. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 254-268.
- Hänlein, A. (2006). Gerhard Kessler: Türkiye’de sürgün bir Alman sosyal politikacı. *Çalışma ve Toplum*. 9: 31-47.
- Keleş, İ. (1997). Türkiye’de göç eğilimleri ve şehirleşme süreci. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Aralık, 1 (2): 167-187.
- Kessler, G. (1930). *Arzt und Arbeiter*. Mannheim. (*Der wissenschaftliche Assistent* dergisi No:1/2’den ayrı basım)
- Kessler, G. (1933). *Kampf und Aufbau*, Leipzig:Felix Meiner.
- Kessler, G. (1934). *Sosyoloji*. Hikmet Sadık (Çev.). İstanbul: Selâmet Matbaası.
- Kessler, G. (1935). Türkiye’de sosiolojinin vazifeleri. Hikmet Sadık (Çev.). *İstanbul Üniversitesi açılış dersleri 1933-1934 ve 1934-1935* içinde. İstanbul: Ahmed İhsan Ltd.
- Kessler, G. (1939a). Die socialpolitischen Probleme der Türkei. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1: 105-131.
- Kessler, G. (1939b). Tarih felsefesi meseleleri. *Üniversite Konferansları 1937-1938* içinde. İstanbul: Ülkü Basımevi.
- Kessler, G. (1951a). İctimaiyat ve içtimai siyaset dersleri hakkında rapor. *İş*. 1 Ocak, 17 (113): 6-11.
- Kessler, G. (1951b). Kendi hayat yolum. *İş*. 1 Ocak, 17 (113): 33-40.
- Kessler, G. (1985). *Sosyolojiye başlangıç*, Z. F. Fındıkoğlu (Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi.
- Lamprecht, R. ve Morgenstren, U. (2010). Der Lebensweg des Leipziger Nationalökonomens Gerhard Kessler (1883-1963). *Neues Archiv für sächsische Geschichte*. 81: 145-179.
- Lindenlaub, D. (1967). *Die Richtungskämpfe im Verein für Socialpolitik*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- Neumark, F. (2006). *Boğaziçine sığınanlar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi Müdürlüğü.
- Parla, T. (2009). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de korporatizm*, Ankara: Deniz.
- Schmoller, G. (1888). *Zur Litteraturgeschichte der Staats- und Sozialwissenschaften*, Leipzig: Duncker und Humblot.

Simmel, G. (1932). İctimaiyatın ülkesi. Orhan Saadettin (Çev.). *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Temmuz, 8 (4): 54-73.

Soyak, A. (2003) Türkiye'de iktisadi planlama. DPT'ye ihtiyaç var mı? *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 4 (2): 167-182.

Tuna, O. (1963). Prof. Gerhard Kessler. Şahsiyeti ve eserleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. Nisan-Eylül, 23 (3-4)

Ülgener, S. F. (1939). G. Kessler: İctimaiyata başlangıç. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 1: 277-283.

Ünsaldı, L. ve Geçgin, E. (2013). *Sosyoloji tarihi*, Ankara: Heretik.

Weber, M. (2012). *Sosyal bilimlerin metodolojisi*, V. S. Öğütle (Çev.) İstanbul: Küre.